

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАР - ӘСКЕРИ ТҮТҚЫНДАР ҚУҒЫН-СҮРГІН
ҚҰРБАҢДАРЫ РЕТІНДЕ
ВОЕННОПЛЕННЫЕ-КАЗАХСТАНЦЫ КАК ЖЕРТВЫ РЕПРЕССИЙ
PRISONERS OF WAR-KAZAKHSTANI AS VICTIMS OF REPRESSION**

ҒТАХР 03.20.00

**ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ
ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН НКВД-МВД ҚЫЗМЕТІ ТАРИХЫНАН**

Мырзатаева Забира Балабековна^{1*}

¹Тарих ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің доценті, Қазақстан, Алматы қ. e-mail: zabyra73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2899-9007>

*Автор-корреспондент

Аңдатпа. Ащысай және оның төңірегіндегі рудниктер мәскеулік орталықтың ерекше назарында болды. Қаратау баурайындағы орасан зор кен байлығын игеруде түрлі еңбек күші пайдаланылды: жергілікті қазақ тұрғындарымен бірге депортациялық жолмен жеткізілген шетелдік өкілдердің (поляктар, азербайжандар), эвакуацияланып келгендердің және жапон әскери тұтқындарының.. Мақалада, соғыс жылдарындағы Оңтүстік Қазақстан НКВД-МВД қызметкерлері жүргізген әділетсіз жұмыс барысы сөз етіледі. Жұмыста ҚР ІІМ ШҚД арнайы архиві, ҚРПА қорының құжаттары және Ащысай, Хантағы, Байылдыр ж.б. ауылды мекендерінде жүргізілген елішілік экспедиция (тарихи сұхбат) материалдары пайдаланылды. Мәселе методологиялық құралдардың соңғы жетістіктері (айтылған тарих, күнделіктілік ж.б.) негізінде орындалды. Ғылыми айналымға алғаш рет енгізілген бұл құжаттар өңірдің соғыс жылдарында жалғасын тапқан саяси өмірінен ақпарат береді.

Түйін сөздер: НКВД-МВД, аштық, депортация, №23 түрме, № 347 жапон әскери тұтқындар лагері, «жапон зираттары», естеліктер, тарихи сұхбат, архивтік құжаттар, Хантағы, Ащысай комбинаты, рудник, жапон әскери тұтқындары

МРНТИ 03.20.00

**ИЗ ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОГО
НКВД-МВД В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ**

Мырзатаева Забира Балабековна^{1*}

¹Кандидат исторических наук, ассоц. профессор КазНПУ им. Абая. E-mail: zabyra73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2899-9007>

*Автор-корреспондент

Аннотация. Ащысай и окрестные рудники были в центре внимания Московского центра. При освоении огромных рудных богатств на склонах Каратау использовались различные виды рабочей силы: иностранные представители (поляки, азербайджанцы), эвакуированные и японские военнопленные, доставленные депортационным путем вместе с местным казахским населением.. В статье рассказывается о ходе несправедливой работы, проводимой сотрудниками Южно-Казахстанского НКВД-МВД в годы войны.

В работе использованы документы специального архива ВКД МВД РК, Фонда КПРФ и материалы внутригосударственной экспедиции (исторического интервью), проводимой в сельских поселениях Ащысай, Хантаги, Байылдыр Ж.Б. Проблема выполнена на основе последних достижений методологических средств (рассказанная история, дневниковость и др.). Эти документы, впервые введенные в научный оборот, дают информацию о политической жизни региона, которая продолжалась в годы войны.

Ключевые слова: НКВД-МВД, голод, депортация, тюрьма №23, лагерь японских военнопленных № 347, «японские кладбища», воспоминания, исторические интервью, архивные документы, Хантаги, Ащысайский комбинат, рудник, японские военнопленные

IRSTI 03.20.00

FROM THE HISTORY OF THE ACTIVITIES OF THE SOUTH KAZAKHSTAN NKVD-MVD DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR

Myrzataeva Zabira Balabekovna^{1*}

¹Department candidate of historical sciences, associate professor of KazNPU named after Abaya.
E-mail: zabyra73@mail.ru

* Corresponding author

Abstract. Ashchysai and the surrounding rudniks were the focus of special attention of the Moscow Center. In the development of the huge ore wealth on the slopes of Karatau, various labor forces were used: foreign representatives (poles, Azerbaijanis), evacuated and Japanese prisoners of war, who were deported along with the local Kazakh population.. The article mentions the course of unfair work carried out by employees of the South Kazakhstan NKVD-MVD during the war years. The work used the special archive of the EKD of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan, the documents of the KRPA fund and the materials of the intra-country expedition (historical interviews) conducted in the rural areas of Ashchysai, Khantagi, Baidyr zh.B. The problem was solved on the basis of the latest achievements of methodological tools (mentioned history, diary, etc.). These documents, introduced into scientific circulation for the first time, provide information about the political life of the region, which continued during the war years.

Keywords: NKVD-MVD, hunger, deportation, prison No. 23, Japanese POW Camp No. 347, "Japanese cemeteries", memoirs, historical interviews, archival documents, Khantagi, Ashchysai combine, Rudnik, Japanese prisoners of war

Кіріспе. Бүгінде посткеңестік мемлекет ғалымдары XX ғасырдағы салтанат құрған кеңес билігінің қызметі тарихын қорыту үстінде. Совет билігі 20-30 жылдардағы тоталитарлық режимін 1941-1945 жылдардағы соғыс жағдайында әрі қарай жалғастырды. Сондықтан да ел басына төнген қатер салмағы екі есе ауыр болды. Кеңестік жүйеде қалыптасып қалған өктемдік саясат әсіресе құқық қорғау қызметкерлерінің қызметінде еш өзгеріссіз қала берді. Әлеуметтік өмірдің барлық саласы бақылауға алынып, халықтың еркін өмір сүруін қиындатты. Кез-келген тіршілік үшін жасалынған жеке адамдардың қам-қарекеті, мысалы сауда жасау, мал ұстау ж.б. үлкен қылмыс саналып, түрлі мерзімге кесіліп жатты. Әсіресе, арзан жұмыс күші ретінде жер аударылып келген шет жерлік азаматтар жазаның ең ауыр түрі - өз отанынан жырақта, құқысыздық жағдайда күн көруге тиіс болды. Міне осындай депортациялық жолмен келген поляк, қарашай, еврей, азербайжан ж.б. түрлі ұлт өкілдері ерекше қиындықты бастан кешірді. Әрине, жергілікті тұрғындар өмірі де бақылауға қойылды, болмашы әрекеттері үшін жазаланды, осы түрмелерде «айыбын» өтеді. Егер 1930-жылдардағы қолдан жасалынған аштық жүріп өтті десек, онда соғыс жылдарында аштықтың зардабын жергілікті халық та, әсіресе, департациялық жолмен келгендер ерекше зардап шекті.

Материалдар мен әдістер. Тарих ғылымында жаңа ой қорытудың қозғаушы күші оның методологиялық және методикалық құралдарына тікелей байланысты. Соған сәйкес империялық тәртіп жағдайындағы адам құқын бұзу (негізсіз соттау, түрмеге қамау, денеге зақым келтіру түрінде жазалау, ұлттық кемсітушілік ж.б.) мәселелері бұрынғы тарихи-зерттеу әдістеріне мүлде ұқсамайтын ментальды, сезім мен ой-санаға тура жететін антропологиялық бағыттағы зерттеу әдістерін өмірге әкелді. Бұл қарапайым адам өміріне үңілуге, дискурс-талдаулар жасауға, халық тарихын демократияландыруға жол ашты. Автор мақалада басым түрде Ішкі істер бөлімдеріндегі және басқа да құпия грифі қойылған архивтік іс-құжаттарға, естеліктер мен куәгерлер көрсетулеріндегі материалдарға сүйенеді. Аталған деректердің негізінде Оңтүстік Қазақстан, Түркістан ауданындағы құқық қорғау қызметкерлерінің қызметі тарихы талдауға алынды.

Түрме, аштық, мәйіттер. Мысалы, 1943 жылдың 12 сәуірінде Оңтүстік Қазақстан КПК өкілеттілігінің орынбасары Федотовтың обком хатшысы Нечаевқа жолдаған хатында №23 түрме қызметкерлерінің түрмедегі азаматтарға көрсеткен моральдік шектен шыққан қатынасы баяндалады: «1943 жылдың 4 ақпанында № 23 түрмедегі құр сұлдері қалған, аштықтан өлім аузында тұрған 22 тұтқын азаматты жүк таситын көлікке отырғызып, эвакоизолатор ғимаратының алдына әкеледі. Бұл уақытта ауруханада орын болмай, ондағылар науқастарды қабылдаудан бас тартады. Құқық қорғау органының қызметкерлері науқастарды аурухананың алдына тастап, өздері кете барады. Нәтижесінде далада қалған науқастардың біраз бөлігі жан-жаққа тарап кетеді де, тек екеуі – қимылдауға шамасы жоқтар ауруханаға қабылданады», - деп көрсетіледі, - әрі қарай мұнда, - «работники местной тюрьмы вместо создания минимальных условий заключенным в вопросах питания, медпомощи и санитарии доводят заключенных до полного истощения, а затем буквально выбрасывают их за ворота тюрьмы» (ҚР ПА, 4: 1-2). Сондай-ақ аталған түрмеден эвакоизолаторға 1943 жылдың 1 қаңтарынан 30 - мамырына дейінгі аралықта 38 адам түскен, оның: 4-і бөртпе сүзек, ал қалғаны өлім аузында тұрған ашыққан адамдар. Олардың 8-і қайтыс болған. Бәрінен де атап айтарлық жәйт: бұл адамдардың барлығы небәрі 16 және 16-дан жоғары жастағы жасөспірімдер еді (ҚР ПА, 4: 2), - деп жазылды құжатта. Ал совет саясатының соғыста еңбек етуге көмекке келген, турасын айтсақ, арзан жұмыс күші ретінде әкелінген мұндай жастармен күресі - мағынасыз күрес еді. Хантағы, Ащысай, Шымкент түрмелері тұтқын ұстау жағдайы да мәз емес-тін. Оның ішінде адам лық толы болды, оларды азық-түлікпен қамту мүмкін емес-тін.

Қала мәйітханасына көшеден жинап әкелінген адамдардың статистикасы былайша көрсетіледі: «17 адам мүрдесінің – 12-сі аштықтан, 2-і тоңып, 3-і басқа да жағдайда қаза болған. Одан басқа осы жылдың 1 қаңтарынан 15 наурызы аралығында эвакоизолаторға пеллаграмен ауырған 14 адам әкелінсе, оның 2-і көз жұмған, ісіктен ауырған 4 адамның 3-і қаза тапқан, авитаминозға шалдыққан 12 адамның 2-і жан тәсілім еткен. Ал эвакоизолаторға алынған 30 адамның 7-і қайтыс болған (ҚР ПА, 4: 1-2). Бұл құжаттың соңы НКВД қызметкерлерінің мынадай қорытынды ойымен аяқталады: «Эти досрочно освобожденные из тюрьмы лица и бездомные доведенные до крайнего истощения не имея сил для движения, валяются на улицах и дворах создают у граждан города почву для не здоровых настроения и разговоров» (ҚР ПА, 4: 1-2). Кісі мәйітіне толы көшені көзге елестетудің өзі ауыр. Демек өңір тұрғындарының аштықтан жаппай қырылуы орын алғаны айқын. Алайда аштық диагнозымен опат болғандар саны архивте толық көрсетілмей қала берген, яғни мұндай мәліметтер құпия сақталған. Бұл берілген ақпарат құқық қорғау органы қызметкерлері қызметіндегі қылмыстардың бір ғана қырын ашады. Құжатта кісі өлімін тоқтатумен жұмыс емес, аштықпен күрес жүргізу мәселесі емес, «кісі өлімінің көше сәнін бұзып, адамдардың көңіл-күйін бұзуы» мазалап тұрғанын байқаймыз. Міне, бұл қызметкерлердің негізгі ұстаным бағытының айқын көрінісі болмақ. Соғыс жылдарында облыста аштықтың орын алғандығы «Айтылған орталық» қызметкерлері жүргізген елішілік экспедиция барысында тыл еңбеккерлерінен алынған сұхбаттар негізімен де расталды. Мысалы, Социалистік Еңбек Ері, тыл ардагері Ибрагимова Мәрзия Ырысбайқызы (1918 ж.т.) (М.Р. Ибрагимовамен сұхбат, 3) қызылша басында опат болған аш адамдарды талай көргенін айтса, Садиева Мушарапхан Сайткаримовна (1930 ж.т.) (М.С. Садиевамен сұхбат, 6) соғыс жылдарында Жамбыл қаласының Фурманов көшесі бойында аштықтан әлсіреп, ісініп жатқан адамдарды өз көзімен көрген. Бұл куәлікті беруші 100 жасаған аналар, 1943 жылдарда 13 және 25 жастағы жас адамдар болатын. Сұхбат барысында алынған бұл көрсетулер аштыққа байланысты жоғарыда аталған мұрағаттық фактілерді толықтыра түспек.

ҚР ПА өңірлік тарихи оқиғаларды сомдайтын құжаттарға аса бай. Ал естелік материалдарының артықшылығы: жағдайды басынан өткерген куәгер көрсетулерінде детальді көрсетіледі. Бұл заман арнасындағы аласапыран дүниені көз алдыңнан өткізуге мүмкіндік береді. Зерттеушісі адам өміріндегі қуаныш, үрей, қорқыныш, сағыныш сияқты сезімдерге баурап, дәуір құшағына бірге ала кетеді. Сондықтан жеке адамның көрсетулері архивтегі ресми құжаттардан әлдеқайда бай, әрі шынайы.

Әпкемді түрмеге қамады, НКВД қызметкерлері ұрды, психикасы ауытқыды, денсаулығы бұзылды...

Әсіресе, поляк азаматы Станислав Лъасектің баяндаған естелігінің мына сюжеті айрықша аяныш сезімін ұялатады. Ол кәмелеттік жасқа енді толған әпкесі Аннаның НКВД қызметкерлері қолынан үлкен зардап шеккенін жазады. Құқық қорғау қызметкерлері өрімдей жас қыз баланы ұрып-соққаны туралы жазады. Дерек сөздерімен жеткізер болсақ, онда былай көрсетілген:

«Поляки, которые трижды в НКВД отказались от советского гражданства, были осуждены и по приговору получили пять или десять лет тюрьмы и ссылки. Ужас положения усиливался и тем фактом, что родителей отправляли в отдаленные места, а детей отдавали в детдом. Часть этих детей, лишенных заботы родителей, бродила по городку. Они просили хлеба, копались в мусорных ямах. Вид этих несчастных детей сложно описать, сердце разрывалось от боли за них.

Помню, когда целая наша семья угасала от тифа, отец решил принять советское гражданство. Он получил паспорта для себя и мамы, а меня и мою младшую сестру вписал в свой паспорт. Самая старшая сестра гражданство СССР не приняла. Уже совершеннолетняя она сказала отцу: «Я не предаю моей родины Польши». Ее арестовали и заключили в тюрьму, после шести дней отец, по просьбе мамы, пошёл снова в Чулаккурган, чтобы спросить начальника о судьбе своей дочери Анны. Вместе с госпожой Кравчиковой, нашей соседкой, Анна получила приговор на пять лет ссылки.

Отец получил согласие на свидание с заключенной. Оказалось, что сестра не выдержала методов следствия и сошла с ума. Она не узнала отца, стала кричать, дрожала от ужаса. Отец снова попросил начальника, чтобы выдали ему больную дочь. После долгих переговоров НКВД согласилось, что с душевнобольным человеком им будет больше проблем. Отец нашёл попутную машину в Ачисай. Водитель за табак согласился проехать до нашего колхоза. Отец с сестрой вернулись в колхоз.

Сестре нужна была теперь хорошая забота и спокойствие. Так прошли четыре недели, и можно было уже заметить некоторые улучшения. Сестра помнила, как её били, раздевали догола. Каждый раз, как об этом начинала рассказывать, содрогалась в ужасном плаче. Мама нежно обнимала её как маленького ребёнка» (Станислав Л., 4.).

Естелікте НКВД қызметкерлерінің қатыгездігі ашық баяндалады. Мұндайды билік қолдан жасап дамытты, өрістетті. Сондықтан сот, құқық-қорғау органдары қызметкерлері қылмыстың барлық түрлеріне бара алды.

Ал Тадеуш Кульик түрмеге қамалған анасы туралы және балалар үйіндегі көңілсіз өмір жөнінде былайша жазады: «Не имея средств для существования, я с младшей сестрой попали в детдом в Чулаккургане. Мне было тринадцать лет... Господствовал голод, надо было быть готовым на всё, даже на смерть. В этом детском доме нас было, сначала около двадцати польских детей. Из-за того, что детей стало более ста, нас поделили на четыре группы. Также в этой местности находилась тюрьма. Там их «хорошо» кормили. Двадцать – пятьдесят граммов хлеба. В школу я ходил не для того чтобы учиться, а только чтобы найти еду. Убивали кошек, собак. С прокормлением там была страшная беда. Позже я убежал оттуда, а моя сестра осталась там до конца и затем вернулась с этим детдомом в Польшу.

Я находился там больше чем полгода, потому что ждал возвращения матери из тюрьмы. Она не отсидела полный срок. Так как она опухла от голода, ее пустили. Пришла к нам в детдом, потому что больше некуда ей было идти. Хотела встретиться с нами. Через неделю уехала в Ачисай и там умерла. Я даже не знаю, где ее похоронили. *Выпустили ее из тюрьмы только для того, чтобы она умерла не там, а в другом месте (курсив-авт.)...*» (М.Қойгелдиев, 1: 354).

Мұндай ауыр өмір жөніндегі естеліктер легі жетерлік.

Хантағы түрмесі көзкөргендер естеліктерінде. Мысалы Хантағы түрмесіндегі тарихи кезеңнің куәгері естелігінде бұл жағдай былайша суреттеледі: «В лагере люди ежедневно боролись со смертью. Если человек помрет утром, то днем выносят трупа за ворота лагеря. Я видел померших выносили под стражей несколько сот метров за ворота и там обкладывали камнями тела, с которых после нескольких времени оставались только кости. Собаки и волки съедают тело померших» (Т.Исанский, 6).

Советтік жүйенің жазықсыз құрбаны қарапайым қазақ азаматы Исмаилов Бейсенбай (1917 ж.т. - 1943) қазіргі ұрпақтарының айтуынша Хантағы түрмесінде тұтқында болған.

Қамаудағы аса ауыр жағдайлар Исмаилов Бейсенбайдың сонда опат болуына себеп болса керек (Г.Үсеновамен сұхбат; 9.). Хантағы түрмесі КСРО НКВД түрмесі барақ типіндегі үй-жайларға орналастырылған. Алайда бұл түрме кейін 1945 жылы жапон әскери тұтқындары әкелінген № 347 лагердің 2 бөлімшесіне айналған. Ол жапон тұтқындары келген соң, Хантағыдан 4 км қашықта жатқан Мырғалымсайға көшірілген [8]. Хантағы НКВД колониясы жергілікті қазақ азаматтарына, депортацияға ұшыраған азаматтарға ерекше қиянат жасалынған орын болды.

Т.Исанский мырзаның нағашы әжесі Розалия Глуховская советтік паспортты алудан бас тартып, көптеген отандастарымен бірге Хантағы колониясында отырған екен. Т.Исанскийдің анасы Ванда Глуховская-Исанская 17 жастағы жасөспірім еді. Анасын Ащысайдан Хантағы колониясына жаяу іздеп келіп, түрме қызметкерлері рұқсат бермегендіктен кері қайтуға тура келгенін жазады. Ащысай мен Хантағының ара қашықтығы егер тау арқылы тіке шыққан жүргінші үшін алты-сегіз сағаттық шамамен 30 км жерді құрайды, ал қазіргі трасса арқылы 54 км қашықта жатыр. Кейін анасының сол жерде көз жұмғаны туралы жазады (В. Исанская, 2).

Енді міне, Хантағы колониясының орны 1945 жылы Мырғалымсайға көшіріледі, ендігі кезекте ол орын жапон азаматтарының тағдырын тәлкек еткен аймаққа айналады. Мырғалымсайға орналасқан лагерьде тұрғын үй-жайларының алаңы 672 м²-ге тең болды. Онда жылыту жүйесі – шағын плиталар. Ол көмірмен және отынмен жылытылды. Сумен жабдықтау су құбыры арқылы жүргізілді. 12 адамға 1 қолжуғыштан ал, 20 адамға 1 дәрет сындыру орнынан келді. Көріп отырғанымыздай бұл аталған бөлімшенің де санитарлық ахуалы өте төмен жағдайда қала берген (ҚР ИМ Шымкент қаласы департаменті архиві, 5).

Байқағанымыздай соғыс жылдарындағы құқық қорғау органдары қызметкерлерінің қызметінде орын алған ауыр қылмыстық әрекеттер әсіресе поляк азаматтарының естеліктерінде ерекше жиі көрсетіледі. НКВД қызметкерлері поляк азаматтарын советтік паспорт алуға мәжбүрлеу науқанын қатал жүргізді.

Құқық қорғау қызметкерлерінің жапон зираттарымен күресі (1950-1960 жж.). Совет билігі жер аударғандардың, әскери тұтқындардың зираттарымен де айрықша күресті. Зираттар КСРО жасаған қылмыстардың нақты көрінісі болатындықтан, билікке оны (зираттарды) сақтап қалдырудың қажеті жоқ еді. Сол себепті зираттардың орындары тегістеліп, жойылды. Сондай фактілердің бірі – Түркістан өңіріндегі жапон әскерилерінің зираты бола алады. «Аса құпия» грифі көрсетілген құжат 1960 жылдың 21 қаңтарында Оңтүстік Қазақстан облысы Ішкі істер басқармасы Кентау қалалық милиция бөлімшесіне, милиция майоры Чергейкоға жолданады.

«1/ «Мырғалымсай руднигінде - 9 зираттан қалған бір зират орны,

2/ Қантағы поселогындағы – 8 зираттан қалған бір зират орны,

3/ МВД Каз.ССР № 14 – 2150 с. ст. 16.VII.950 ж. бұйрығына сәйкес (6. VII – 1960 ж.)

Ащысай поселогындағы 21 зираттан қалған бір зират орны жойылсын», - әрі қарай онда, – аталған өңірлердегі үш зираттың төбешік қалпын жермен бірдей етіп тегістеп, зират нұсқасындағы барлық белгілері жойылсын. Содан соң, оның жойылу себептері көрсетілсін, сөйтіп 3-данадан акт даярлансын, ол құжаттар бізге жіберілсін. Зираттар қызметкерлерден құралған комиссияның қатынасуымен жойылып, осы құрамдағы адамдардың растауымен акт даярлансын. Ал зираттардың орнындағы жер телімі жергілікті органдарға акт бойынша өткізілсін. Бұл 1960 жылдың 1 наурызына дейін іске асырылсын», - деп жазылды. Құжаттың соңында Ішкі істер басқармасының бастығы полковник Утегенов, 1-спецотделениенің бастығы, милицияның аға лейтенанты Казанцева есімдері көрсетілген. Бұл құпия папкада жоғарыда көрсетілген әрбір өңір бойынша зираттардың орны, оның қиратылғаны және зират орнына ғимараттардың тұрғызылғаны айтылады. Бұл советтік жүйенің, жергілікті құқық қорғау органы қызметкерлерінің ендігі кезекте өлілерге бағытталған шабуылы - бұл моральдік шектен шыққан қатыгездік еді. Адам шығынын қанша жасырғысы келсе де, имандылық қасиеті мол өңір қазақтары зираттардың бәрін бірдей жоюға жол бермеген екен. Биліктен көрсетпей жасырған да болар. Бүгінде жапондық азаматтарының да, поляк азаматтарының да сақталған, бірлі-жарым зират орындары кездеседі...

Әдебиеттер мен дереккөздер тізімі

Ащысай–Кентау тұрғындарының өміріндегі әлеуметтік-мәдени бірегейлік (1927 ж. – XXI ғ.б.)). Естеліктер мен тарихи сұхбаттар жинағы. /Құрастырушылар: М.Қ. Қойгелдиев,

Т. Исанский, З.Б. Мырзатаева ж.б. / М.Қ. Қойгелдиев редакторлығымен. – Алматы: ИП «Балауса», 2019. – 392 б.

В. Исанская Мои годы в казахской степи (Воспоминание). / Под редакцией академика НАН РК М.Койгелдиева (Алғысөзін жазған, баспаға даярлаған Мырзатаева З.) – Алматы: издательство «Балауса», 2019. – 120 с.

Ибрагимова М. Р. (1918 ж.т.). 15.12.2014 ж. 2 сағ.30 мин. (сұхбатты жүргізген автор)

ҚР ПА. Ф.725, Оп.4 Д. 507. Л. 1-2.

ҚР ПИМ Шымкент қаласы департаменті архивінен: фонд № 96 / р.

Садиева М.С. (1930 ж.т.). 28.11.2014 ж. 65 мин. (сұхбатты жүргізген автор)

Станислав Лясэк, (1925 г.р.). Поляк тілінен аударған: Тадеуш Исанский. 01.10.2018. (польшалық әріптестермен байланыс орнатып хат алысқан Мырзатаева З. – *бұдан былай автор архивінен*).

Т.Исанскийдің куәгерлер әңгімелері жөнінде жазған хатынан. // автор архивінен.

Үсенова Г. (1973 ж.т.) 06.07.2020 ж. 30 мин. (сұхбатты жүргізген автор).

References

Ashysai–Kentaý turǵyndarynyń ómirindegi áleýmettik-mádeni biregeilik (1927 j. – ННІ ǵ.б.)". Estelikter men tarihi suhbattar jınaǵy. /Qurastyryshylar: M.Q. Qoigeldiev, T. Isanskıı, Z.B. Myrzataeva j.b. / M.Q. Qoigeldiev redaktorlyǵymen. – Almaty: IP "Balaýsa", 2019. – 392 b.

V. Isanskaıa Moi gody v kazahskoı stepı (Vospominanie). / Pod redaksiıe akademika NAN RK M.Koigeldieva (Alǵysózin jazǵan, baspaǵa dıarlagan Myrzataeva Z.) – Almaty: izdatelstvo "Balaýsa", 2019. – 120 s.

Ibragimova M. R. (1918 j.t.). 15.12.2014 j. 2 saǵ.30 min. (suhbatty júrgizgen avtor)

QR PA. F.725, Op.4 D. 507. L. 1-2.

QR IIM Shymkent qalasy departamenti arhivinen: fond № 96 / r.

Sadieva M.S. (1930 j.t.). 28.11.2014 j. 65 min. (suhbatty júrgizgen avtor)

Stanislav Lasek, (1925 g.r.). Polák tilinen aýdarǵan: Tadeýsh Isanskıı. 01.10.2018. (polshalıyq áriptesteren baılanys ornatyp hat alysqan Myrzataeva Z. – budan bylaı avtor arhivinen).

T.Isanskııdıń kúágerler áńgimeleri jóninde jazǵan hatynan. // avtor arhivinen.

Úsenova G. (1973 j.t.) 06.07.2020 j. 30 min. (suhbatty júrgizgen avtor).